

„Maradj izzó parázs”. Tanulmányok Márai Sándor életművéről

Szerkesztette Kosztolányi Tibor, Reichert Gábor és Szávai János

MIT konferenciák 7.

Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2020, 307 l.

FODOR József Péter

Digitális Irodalmi Akadémia

ORCID 0000-0001-9722-6214

2020 októberében hetedik alkalommal került megrendezésre a Magyar Irodalomtörténeti Társaság egy-egy írói életművet tematizáló konferenciasorozatának Márai Sándorról szóló tanácskozására. Felvetődik a kérdés, hogy a Márai-életmű iránti érdeklődés utóbbi évekbeli relatív csökkenésével és szinte az összes megjelent Márai-műről elérhető legalább egy elemzés után tudott-e a konferencia újabb lökést adni a Márai-kutatásnak az új nézőpontok és vizsgálati területek felé vezető úton? Vagy lezárása lett egy harmincéves, túlnyomórészt a könyvkiadás profítékénysze-re okán kereskedelmi alapokon eltúlzott, az író késői ars poeticájának inkább ellentmondó, de a naplók és a rádiós felolvasásokat tartalmazó kötetsorozatokba fektetett anyagi erőforrások megtérülését mégsem biztosító kanonizációnak?

A kutatók előadásai különböző, de egymást jól kiegészítő nézőpontokból vizsgálták Márai műveit – a tárgykörök e széles perspektíváján elhelyezhető színvonalas írások áttekintését a kötet szerencsés szerkezeti felépítése nagymértékben megkönnyíti. A tanulmányok sorát Fried István írása nyitja, akinek lényeges megállapítása, hogy a fent említett legalább harmincéves időszakot követően „a Márai-kutatás már elérkezett vagy el kellett, hogy érkezzon abba a stádiumba, amely az »anyag« feltárásán túl elgondolkodhat azon, hol kereshető Márai Sándor életműve a 20. század irodalmi/művészeti irányzatai között” (10–11). Fried helyesen érzékelt, hogy késlekedik az újságíró Márai és a regényíró Márai eddig kötetben meg nem jelent írásainak számbavétele, valamint azok összevetése. Fried az irodalmi és szociológiai kérdések összefonódásának regisztrálásában véli felfedezni Márai 20. századiságát, aminek legmeghatározóbb vonása e század kétpólusú világának csapdája. Az irodalomtörténész az önéletrajzi irodalom formabontó reprezentánsának tekinti Márait, amely meghatározásnak jelentős aspektusa az a tény, hogy a tizennyolc kötetnyi napló rendezetlen irodalomkritikai gyűjtemény is. Igaza van Fried Istvánnak abban is, hogy a Márai által egyik legtöbbet említett szerző Arany János, de még nála is másfélszer nagyobb mértékben Goethe. Azonban Tolsztoj, Proust, Babits és főleg József Attila kevesebb említést kapott, mint Krúdy, Shakespeare és Gide – a pontos számokat természetesen csak egy precíz kritikai kiadás tudná felmutatni. Fried programtanulmánya a további kutatási szempontok felvetésével méltó bevezetője a kötetnek, tartalmában már némiképp elmozdulást mutat a neves

Márai-szakértő által javasolt témák irányába. A jól áttekinthető kötetfelosztás is ezeket az irányokat szándékozik sugallni; nemcsak a több mint hetven év irodalmi termésének megértését segíti, hanem rendszerezi a kortárs Márai-kutatás fontosabb szegmenseit is.

A *Távlatok* című első tematikus blokk második tanulmánya Kulcsár Szabó Ernőé, aki széleskörű zenei ismereteket is igénylő kutatása során Márai prózai hangjának nem szemantikai elemeit vizsgálta. A Márai által meggyűlölt és egyre tudatosabban elhagyni kívánt írói stílusról számos naplóbejegyzés olvasható, a tanulmány viszont erről a jellegzetes tonalitásról tudományos terminusok használatával kívánt számot adni. A szerző konklúziója szerint Márainak nem sikerült levetkőznie ezt a stílust, sőt e „többszintes körmondatok az életmű legállandóbb és legstabilabb pillérének számítanak” (44), tehát végül ezt a „mondatszerkezeti harmóniát” vélte felfedezni Kulcsár Szabó Ernő a Márai-dallam hátterében. A kutatási távlatok fejezetét Szávai János írása zárja *Örleytől Kertészig: a Márai-kép változásai* címmel. A Márai párizsi magányának színhelyein induló tanulmány az író különutas életvitelének Magyarországra hagyományozódását, tehát a mindenkori íróársak és Márai kölcsönös idegenkedését szemlélteti. Szávai kutatása az író naplói és az ímént említett hangváltáskíséret vizsgálata tárgyában a legérdekesebb, hiszen Örley István és Ottlik Géza Márait az 1930-as évek második felében publikált regényei alapján az „amatőr, dilettáns írók közé” sorolták. E megállapításhoz kapcsolódik Kertész Imrének Márai írásaihoz való alapvető, de mégsem egyöntetű szimpátiája is. Kertész – aki Spiró György szerint „mindent tudott az árulás természetrajzáról” – lenyűgözte az emigrációs önéletrírásában jól követhető írói bátorság és tisztánlátás – utóbbit pedig kétségtelenül Márainak az árulással kapcsolatos személyes tapasztalatai jelentik. Az erre reflektáló vélemények adják a gerincét a naplóiban írtaknak, és egyben alapot szolgáltatnak Szávai János azon felvetésére, hogy a Márai-oeuvre esetében – Kertész Imre módszerét követve – „itt az ideje az elfogulatlan újraolvasásnak” (57).

A kötet második tematikus egysége életrajzi és filológiai kérdésekkel foglalkozik. A kronológiát követő fejezet Ötvös Anna tanulmányával kezdődik, Márai és egy gyermek- és kamaszkori barátja viharos kapcsolatát korabeli levelek alapján rendszerezve elemzi. A dolgozat legfőbb értéke e személyes kapcsolat kommunikációjában tetten érhető korabeli politikai befolyásolás egyénre gyakorolt hatásának feltárása: az ifjú Márainak az 1919-es politikai fordulatban való aktív újságírói részvétele. E témáról részletesen Mészáros Tibor, évek óta tartó kutatásaiból készült tanulmánya ad számot. Mészáros már egy 2016-os hosszabb lélegzetvételű írásában a sok évtized alatt kialakított Márai-kép helyett egy addig közel ismeretlen politikai publicista íróét tárta fel. Ez a hiánypótló kutatás egy korábban alig ismert Márai (ki)útkeresését és tévelygéseit ismertette az első világháborút követő radikálisan kétosztatú magyar világban. Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika közös tanulmánya szintén régi adósságot törlesztett azzal, hogy Márai és a *Nyugat* folyóirat meghasonlott kapcsolatának történetét kéziratforrásokon nyugvó tényekre támaszkodva dolgozta fel. Reichert Gábor *A kommunista sajtó Márai-képe (1945–1948)* című tanulmánya gondosan válogatott szövegközlésekkel mutat rá arra, hogy mi készítette a kései Márait e határozott társadalmi-politikai állásfoglalást követendő példaként szimbolizáló írói karakter folyamatos megkonstruálására.

A konferenciakötet harmadik nagy egysége *Értelmezések* címmel Tóth Csilla tanulmányával kezdődik. A kutató tovább bővítette a megmerevedett álláspontok feloldását előmozdító, tabudöntőgető publikációinak számát azzal, hogy a társadalmi hatások narrációra gyakorolt hatá-

sait vizsgálva újabb Márai-műveket tett vizsgálat tárgyává. Véleménye szerint az Örley és Ottlik által bírált Márai-regények művészeti újítása a szereplők és a narrátor viszonyának újraértelmezésében fogható meg. Kevésbé az irodalomtudomány, mint inkább a könyvkereskedelem szempontjából jelentős ténymegállapítása, hogy *A gyertyák csonkig égnék* – amivel az emberek általában Márait kezdtek és kezdenek olvasni – vitatható esztétikai értéke miatt a nagyközönség által oktanul favorizált regény. Bengi László szintén az írástechnikát elemezve kereste Márai novelláiban az idősebb kortársak, így Kosztolányi és Karinthy hatását.

Czetter Ibolya viszont az időben ennél még távolabbi korok irodalmának befolyását vizsgálta: kutatása középpontjában az irónia irodalomtörténeti szerepe, illetve Márai iróniafelfogása állt. *A szegények iskolája* című esszé kapcsán ejtett szót a Márai-életműben és -receptióban erősen jelen lévő bölcséleti irodalom formáiról. Ezek közül *A négy évszak* című kisprózákat tartalmazó kötet polgári identitást jelképező tárgyait gyűjtötte össze Mekis D. János kötet következő tanulmányában. Az 1990-es évektől Márai magyarországi népszerűségének egyik kulcsát jelentették e szentenciák – amelyeknek mélyebb jelentésrétegeiben Mekis szerint fontos kulturális kérdések rejtőznek –, hiszen az (ön)ironikus látásmód és a nyíltan használható polifón értelmezések ismét nagyobb teret kaphattak a könyvkiadásban. E bölcséleti írásokhoz kapcsolódóan, sőt tudományos szempontból is megkérdőjelezhető Czetter Ibolya tanulmányának általánosító kijelentése az emberek halálfélelemhez való viszonyáról. Nem csupán az olvasó számára nem evidens, de bizonyosan Márai is másként vélekedne erről. Természetesen egy vizsgálatnak nem szükséges követnie az író szemléletmódját, de érdemes azzal tisztában lenni: Márai számára a halál szinte soha nem volt „félelmes”, sem „rossz”: nem érezte „csapásnak”, az ő esetében a *betegségirodalom* nem elsősorban összegzésről szól, sokkal inkább az elmúlás tárgyilagos szemlélésének leírása; a betegágyon töltött idő a végtelen (semmi) perspektívájába állítja a mindennapi élet kilátástalan, rutinszerű gyakorlatát. Az író számára (legalábbis kései korszakában) megnyugvás a halál *vonzó távlata*, legyen bár ennek oka a szegénység vagy a törvényszerű öregedés, a kényszerű magány és betegség. Utóbbi lejegyzésének egyik különösen lényeges fejezete a salernói kórház intenzív osztályán töltött hetek halálközeli élményeinek visszaemlékező leírása 1970 tavaszán – és ebben a megközelítésben Czetter kutatása a ciklikusságra és párhuzamokra eszmélés miatt jelentős szeletét adja a Márai életművön végigvonuló iróniába burkolt, sztoicizmusba hajló társadalom- és természetfelfogásnak.

A tanulmánykötet nem lenne teljes, ha nem tartalmazna egy elemzést az *Egy polgár vallo-másairól*. E feladatot Lengyel Imre Zsolt vállalta, aki a Márai-életmű és ars poetica egyik, talán legfontosabb problémájának, a racionalitás–irracionalitás, az értelem és az ösztön kettőségének (művészi) életvezetésre tett hatását tanulmányozta ellentmondásokat leleplező alaposággal. A negyedik fejezet záró tanulmányát Sebők Melinda jegyezte, aki az író vallomások műveinek harmadik kötet címét felhasználva írt hiánypótló elemzést a Márai-féle csend poétikájáról, felfigyelve a kései műveiben visszatérően jelenlévő magatartásra: az erőszakrendszerekkel szemben alkalmazott cselekvő hallgatásra.

A negyedik tematikus egységben szereplő négy írás a *Hatások* fejezetcím alatt Márai téma-választását befolyásoló világirodalmi művekkel foglalkozik. Gintli Tibor tanulmánya az *Odüsszeia* és a *Béke Ithakában* anakronisztikus kapcsolatát boncolgatja a narrációs technika és korszakváltás, valamint a műfajváltás és világertelmezés kapcsolata felől vizsgálva. Amadeo Di Francesco Szophoklész hatását fürkésztve tárgyalta azt a művészet- és életfelfogást, ami erősen

befolyásolta Márai irodalomértelmezést: az író számára az irodalom olyan szociális tett, „amely nem öncélú, amely képes választ adni az ember igazi problémáira” (216). Az olasz irodalomtörténész Márai naplóiból gondosan válogatott példákon keresztül mutatta be az író Oidipusz sorsát követő tragikus karakterét, egyben felhívta a figyelmet Márai európaiságát jelentő történelmszemléletére: a nem változó, a hibákból nem tanuló emberi természetén alapuló történelmi ismétlődés felismerésére és megértésére.

Szabó Tünde Márai Csehov-élményét tárgyaló tanulmányának szempontgazdag bevezetőjében felsorolja a *Sirály* című Márai-regényről írt tanulmányokat. Rendszeri a kutatók többségének elmarasztaló ítéletét, egyben az eddigi vizsgálatok során ritkán felmerülő szerelem témája felől úgy közelít az íróhoz, hogy cáfolni kívánja a szakmai elődök véleményét. A két azonos című regényt egymás mellé helyező tanulmány fontos műfajelméleti tanulságokkal szolgál. Az elemzés felmutatja, hogy a szerelem révén lírai töltetet kapott prózai szövegek tekinthetők Márai és Csehov módszerét összehasonlító szempontnak, ami egyúttal arra a konklúzióra vezette Szabót, hogy mindkét szerző „hibrid prózát” hozott létre. Ezt bizonyítandó részletesen sorra veszi a regények ilyen vonatkozású részeit, és világosan tárgyalja azok tematikus és formai jellegzetességeit, valamint vélhetően tudatos használatát. Az intertextualitás kérdését tárgyaló fejezet utolsó darabjában Kányádi András *A sziget* című Márai-regény születésére hatást gyakorolt német nyelvű olvashatóság utáni kutatását ismerteti, egyben érinti az író számára az 1940-es évek végétől egyre nyilvánvalóbb művészi problémát jelentő jézusi áldozatvállalás témáját.

A konferenciakötet befejező részét a szerkesztők a szélesebb körben is egyre szorgosabban kutatott tanúságtétel-irodalomnak szentelték. A *Napok* fejezetcím alatt olvasható Dobos István tanulmánya, amely áttekinti a teljes naplóorozatot. Az ismert főbb mondatok és életrajzi fordulópontok alapján megkísérelt rendszerezés széles ablakot nyit a további kutatási ötletek számára. Az irodalomtörténész helyesen és jogosan jegyzi meg a naplókészírat szerkesztetlenségét, ezért négyes felosztásában világosan kifejti saját munkáját megkönnyíteni szándékozó álláspontját a nyolcezer oldal tartalmára vonatkozóan. Bár Dobos alapvetően jól érzékeli, hogy a naplók érzelmességtől mentesek, ez a rendszer mégis kiegészíthető egy újabb tárgykörrel: Márai érzelmi és magánéletéről szóló bejegyzéseivel. Ezek a szintén helyesen felismert, mindig fennmaradó kimondatlanság kontextusában érdemesek a figyelemre és átgondolásra, hiszen az egyes bejegyzések között hosszú-üres-meddő-önemésztő napok tel(het)tek el.

A tág áttekintést követően Györfly Miklós tanulmánya temporálisan koncentráltabb: ő az 1947–1948 között írt naplók kivonatát adja, az író életének fordulóját állítva a vizsgálat középpontjába. Végül Kosztolányi Tibor közöl további filológiai vizsgálódások lehetőségeit felvillantó adatokat az író utolsó éveiben lejegyzett – tartalmában a korábbiakhoz képest inkább személyes-magánéleti vonatkozású, kevésbé szerkesztett naplójegyzeteiről, főleg a korabeli közösségi média ideológiai befolyásolása és a hajlóláda eddig kiadatlan tartalmával összefüggésben – tehát nem feledkezve meg Lola naplóiról sem, amelyek közös életükre segítették emlékezni az író 1985 után.

Elégedett áhítattal olvashatók e tanulmány- és egyben a konferenciakötet befejező sorai: felmutatva az újabb kutatások eredményességét, nem csak az állandóan ismételt végső naplóbefegyvés idézésére került ez alkalommal sor, hanem a halál beállta előtt és után, időben sokkal közelebb lejajlott események első publikálására is – ezek pedig legalább annyira lényeges adalékai e tragikus élet és egyúttal korszak lezárásáról tudható tényeknek.